

ОБРЕН БЛАГОЈЕВИЋ, Београд

ЕКОНОМСКА СТРАНА ИЗУЧАВАЊА ПАТРИЈАРХАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА

I

Несумњиво је да патријархалне заједнице могу бити и треба да буду предмет проучавања разних друштвених наука, па, наравно, и свих оних које су, примјера ради, наведене у позиву за овај научни скуп. Далеко од тога, међутим, да међу те науке-интересенте не спада и економија, она је за њих чак двоструко заинтересована. Кажем д в о с т р у к о не са гледишта предмета које патријархалне заједнице нуде економији, односно које ова у њима налази, а који су многоструки, већ са гледишта економске науке као цјелине и појединих њених грана. Ријеч је, наиме, о томе да патријархалне заједнице интересују, с једне стране, привредну историју овога или онога народа, односно земље, и то из простог разлога што су оне један од стадијума и њихове привредне, исто онако као и политичке, културне и друге прошлости, па проучавајући их привредна историја непосредно одговара своме задатку као наука.

Но, интерес економске науке у изучавању патријархалних заједница не исцрпљује се у томе. Оне за њу представљају велики интерес и са теоријске стране, боље рећи: представљају интерес и за саму политичку економију. Овдје, додуше, тај интерес није онако близак и непосредан као кад је ријеч о привредној историји, већ нешто удаљенији, посреднији, али због тога не и мање важан. Политичка економија, наиме, као теоријска наука, и дошла је до свих својих теоријских закључака и закона на основу проучавања и уопштавања огромне масе конкретног материјала о производним односима међу људима на разним степенима њиховог друштвеног развитака. Све новији и новији резултати научног истраживања у овом правцу не само што верификују раније закључке и потврђују већ уочене законитости међу појавама већ доприносе и њиховим ближним теоријским разјашњењима и продубљавању. Политичка еко-

номија је, као што је познато, наука не само о постојећим односима производње већ и о онима који су се смјењивали у прошлости човјечанства, па је разумљиво да оваква истраживања не могу а да не привлаче њезину пажњу.

Једва, најзад, ако је при том и потребно подсетити на ону основну марксистичку мисао — да су управо производни односи, дакле односи економски, она „реална база на којој се подиже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици свијести”. Због тога је проучавање економске стране живота патријархалних заједница неопходно не само са гледишта економске науке, чији је то предмет, већ и са гледишта свих осталих друштвених наука, које без увида у ту, економску страну предмета никако не могу доћи до ваљаних резултата у својим непосредним оквирима као наука.

Никако, међутим, не бих желио да се ово инсистирање на значају економске стране проучавања патријархалних друштава, односно на заинтересованости економске науке у проучавању тих друштава, схвати у том смислу као да треба вршити некакво строго разграничавање, па и ма какво разграничавање, међу појединим наукама, односно научним дисциплинама, кад је ријеч о тим старим формама, у којима највећи дио питања, својим разним аспектима, спада истовремено у више наука. Нарочито су при том у тијесној вези аспекти економски, правни и етички. Данас се у науци, и то веома оправдано, све више осјећа потреба и све више инсистира на тзв. интердисциплинарности, чак и кад је ријеч о проучавању данашњих појава и односа, тј. појава и односа у данашњим, као што знамо веома сложеним и компликованим друштвеним облицима, капиталистичким и социјалистичким. Као што је познато, та интердисциплинарност је потребна не само ради „покривања” оних предметних међупростора који се нужно налазе између захвата разним гранама наука већ, поглавито, ради тога што је и исте просторе потребно гледати очима разних наука и њихових метода, јер и овдје више очију више и види. Па, кад је тако са данашњим издиференцираним наукама, научним гранама и њиховим предметима, онда то утолико прије важи за далеко мање сложена друштвена стања, чак за стања са крајње једноставним друштвеним односима, у којима се једва и могу разграничити предмети разних данашњих наука. Зато је за успјешно проучавање патријархалних заједница чак и важнија та свеобухватност њихових односа него специјалистички приступи појединих наука. Није нимало случајно што су најбоље, оне темељне, резултате у проучавању тих заједница готово увијек давали људи који су истовремено били и етнологзи и социолози, и правници и економисти, једном ријечју људи са широким друштвено-научним погледима и одговарајућом ерудицијом.

За науку уопште, а првенствено економску, од посебног је интереса проучавање старине наших народа, из простог разлога што они спадају међу оне народе код којих су се, због посебних историјских услова и прилика у којима су живјели, патријархални облици понајдуже задржали. Док су код Енглеза, Француза и других западноевропских народа и посљедњи заостапи првобитне заједничке својине, на примјер, већ сасвим ишчезли, они су се код нас налазили пред очима садашњих гене-

рација, тако рећи, све до јуче. Чак и на почетку овога вијека, 1900. године, било је у Србији 27.677 задруга са 10—15 чланова, 5.670 њих са по 16—20 чланова и близу 2.000 са по преко 20 чланова. У Црној Гори је број задруга био, релативно, још већи, а и сви други заостаци патријархалних друштвених односа много видљивији. Мање или више слично је и код других народа и народности Југославије. Разумије се да је то са гледишта научног изучавања и даље прошлости драгоцјено, јер у колико су њезини заостаци многобројнији, видљивији и јаснији у толико се лакше и сигурније могу оцртавати и претходне фазе развитака. „Ми захваљујемо Максиму Ковалевском”, писао је Енгелс, „ . . . доказ да је патријархална заједница, како је данас налазимо још код Срба и Бугара под именом задруга или братство . . . образовала прелазни степен између материнско-правне породице, која произлази из скупног брака, и појединачне породице модерног свијета. . . Југословенска задруга пружа најбољи још живи примјер једне такве породичне заједнице. Она обухвата више генерација потомака једног оца, заједно са њиховим женама, које све заједно живе на једном двору, своја поља заједнички обрађују, из заједничке се залихе хране и одијевају, и сувишак прихода заједнички посједују”.¹ Енгелс на истом мјесту указује и на низ других карактеристика задруге, као што су: улога домаћина и домаћице, избор брачног друга, значај задружног савјета. Треба, међутим, имати у виду да се о тим старим патријархалним односима у нашим народима у оно вријеме у Европи, тако рећи, једва шта и знало. Друштвене науке код нас су још увијек биле неразвијене, а и уколико су биле и уколико су се ти односи могли сазнавати и из других извора, старих законодавних споменика на првом мјесту, они су због језика остајали практично недоступни. Сјетимо се, тим поводом, само оних Маркових ријечи кад је прочитао нека дјела Чернишевског: „Руси треба да се стиде што се нико од њих није потрудио да Европу упозна са тако сјајним мислиоцем”.² Тако је стајало са руским језиком, а језици јужних Словена и балканских народа били су, наравно, још много неприступачнији. Тако је стајало чак и са дјелима једног Чернишевског, а шта да се каже о унутрашњем животу и обичајима наших патријархалних задруга, које су још увијек живјеле у природној привреди и једва имале икаквих веза чак и са најближим тржиштима, а камоли да су биле приступачне европској науци.

Разумије се да је у току протеклих стотину година наша наука и у овој области веома напредовала. Резултатима Вука Караџића и Валтазара Богишића, Јована Цвијића и његове школе, у новије вријеме Сретена Вукосављевића, и мноштва других, она је себи већ увелико изградила слику живота наших народа у недавној прошлости. Мало је, на примјер, познато да се међу онима који су са успјехом вршили и извјесна историјско-теоријска уопштавања тих резултата налазио и каснији црногорски министар Гавро Вуковић, који је за свој ђачки рад *Историјски развѣтак њрава својине од римског доба до данас* (1873) добио прву на-

¹ *Порекло њородице, њривајине својине и државе*, Загреб 1924, стр. 26.

² *Аутиобиографска писма Г. Лойајина*, II, стр. 71, на руском.

граду из фонда основаног у Београду, „у циљ подстицања ђака на озбиљнији научни рад”. При свем томе, ни за саму ту слику никако се не би могло рећи да је потпуна, а још мање би се, оно што је још важније, могло казати да је на основу те, релативно блиске прошлости, помоћу других извора и примјеном одговарајућих научних метода, вршена даља ретроспекција и понирање у још раније друштвене форме и стадијуме конкретног друштвеног развитка наших народа. Обје те стране научног испитивања стоје још увијек веома широко отворене пред нашим научним радницима.

II

Кад је ријеч о економској науци, може се рећи да су са гледишта *предмета* патријархалне заједнице за њу од двоструког интереса. Прије свега, по томе што њихова економија, њихов начин прибављања, расподеле и употребе средстава за живот и друштвени односи скопчани са свим тим представљају предмете њеног непосредног проучавања. Затим по томе што економска страна живота патријархалних заједница веома интимно прожима и све остале стране и односе њиховог друштвеног живота. Ако би се са гледишта предмета проучавања економске науке жељело извршити неко груписање свих тих интереса у оквиру патријархалних заједница, то би могле бити ове групе:

- земљишна својина,
- својина на покретностима,
- радни односи,
- насљедни односи,
- мјесто, облик и величина насеља,
- економски фактор у осталим односима.

У оквиру сваке од ових, по значају ипак врло неједнаких група, постоји мање или веће мноштво питања на која нам изучавање различитих патријархалних заједница, различитих по много чему и уопште по степену развитка, пружа и различите одговоре. Већ логичка анализа тих одговора даће нам мање или више задовољавајућа објашњења о факторима који су били одлучујући у настанку констатованих појава.

1. — Несумњиво је да економску науку интересује, прије свега, прва група питања, тј. она везана за својину на земљишту. Имајући у виду да је, упоредо и веома тијесно повезана са сточарством, земљорадња и била главни услов опстанка и основно занимање наших предака из патријархалног доба, то је без даљњег сасвим разумљиво. То је, уједно, и разлог што се истраживањима на том пољу поклањала највећа пажња, па се у њима највише и поодмакло. Одиста, за литературу о разним облицима заједничке својине над земљиштем, на примјер, не би се могло казати да је сиромашна, већ чак мање или више код свих наших народа и обилна. При свем томе, чак ни то понајвише обрађивано питање, питање о коме данас имамо масу конкретних материјала, није

доведено до свог научног завршетка, овдје до извлачења мање-више уопштених закључака о факторима, природи, односно карактеру и значају заједничке земљишне својине, кад је о њој ријеч. У првом реду са гледишта овог питања веома је добро што је изучавање патријархалних заједница и културе наших народа и народности уздигнуто на ниво опште-југословенског интереса и организације и постало предметом научне сарадње највиших научних институција. Очекивати је да се као један од првих резултата те сарадње постави питање и потражи што исцрпнији и вјернији одговор управо о томе шта је све досад научно урађено у појединим нашим регионима, каквим фондом научних резултата располажемо, шта нам као главно и прво предстоји. Оно што је већ а priori несумњиво то је да ћемо у облику комплекса одговора добити не праву већ јако изломљену линију наших досадашњих резултата односно и нашег предстојећег научног фронта у овој области. Видјећемо, другим ријечима, да је наша наука понегдје веома знапредовала, али да је понегдје, узевши ову ријеч и у њеном предметном и у њеном мјесном значењу, и веома заостала. Исправити ту линију, попунити наше научне празнине, наравно са даљим истраживачким ходом напријед, то мора бити један од наших првих стратегијских задатака.

Кажем паралелно са даљим ходом напријед, зато што се научна испитивања никад и нијесу могла укалупити у неке чврсте редослиједе, планове, временске оквири и слично, већ је наука увијек корачала напријед у облику продора час на овом час на оном фронту свог непрестаног општег прогреса. Зато и овдје, као и на другим секторима нашег свеукупног друштвеног развика, план научних истраживања треба да нас усмјерава, оријентише, подстиче, али он никад не може бити нешто што се извршава тачно онако како је предвиђено.

Уосталом, мислим да нам већ цјелина пријављених реферата за овај научни скуп даје једну такву реалну, а не идеалну слику. Ако сам тачно схватио позив на Симпозијум, његова општа тема требало је да буде, како у позиву и пише, *Предмет и метод изучавања патријархалних заједница и културе народа и народности Југославије*. Организатор је, како претпостављам, желио да се на самом старту истраживања патријархалних заједница од стране удружених истраживача прије свега јасно расправи, утврди, ограничи и дефинише шта је уопште предмет ових истраживања и који су све научни методи за њега адекватни. Задатак неоспорно нужан, важан и приоритетан. На постављено питање, међутим, директно, тј. уопштено одговара само један број реферата, док други дају одговоре у облику конкретних резултата испитивања овог или оног проблема, односно код ове или оне патријархалне заједнице. Несумњиво је да се на тај начин може не само допринијети основном проблему скупа већ, једновремено, поћи и корак даље, дајући конкретан прилог проучавању патријархалних заједница код нас. У сваком случају, мислим да је предмет овог научног скупа погоднио управо питање и од највећег и од временски приоритетног значаја.

Извињавајући се за ове дигресије, да се вратимо предмету овог реферата, економисти патријархалних заједница. У нашим племенским друштвима, као што знамо, велик дио земљишта био је у заједничкој

својини. Шуме и пашњаци били су, по правилу, заједничко добро читавог племена, братства, села или друге сличне заједнице, а обичајним правом, које је било саставни дио свијести свих чланова друштва, детаљно су регулисани сви односи у вези са њима: ко све има право употребе те заједничке имовине, које су границе тога права, кад и под којим условима оно престаје итд. Ова материја представља једну широку, још недовољно испитану област, нарочито у неким крајевима земље и нарочито ретроспективно, у даљој прошлости. Но, за економску науку је од не мањег интереса и онај дио земљишта који је у релативно новије доба био у својини ужих заједница, породичних задруга, које, иако нијесу специфичност наших народа, као што се говорило у доба романтизма и славјанофилства, ипак представљају једну од најкарактеристичнијих црта, поред осталог, и привредног живота. У овој области односи су били тако многоструки, права и дужности чланова задруге тако детаљно регулисани да са гледишта историје права могу сачињавати читаву једну посебну научну област, задружно обичајно право, које је, са своје стране, такође у првом реду економског карактера. У овај комплекс питања спада, најзад, и само распадање тих првобитних заједница и диобе колективног земљишта, истраживање свих фактора који су њима водили, односно узрока који су их најзад изазвали, али такође свих њихових заостатака у каснијим земљишним односима.

Економску страну, међутим, овдје не исцрпљују сами својински односи. У њу, наравно, улазе и питања у вези са начином искоришћавања земљишта, његовог обдјелавања, распоредом њива и ливада, њиховим положајем, службеностима других на земљишту, као што су сеоски или атарски путеви, усјевима, приносима итд. Несумњиво је да су сва та питања у патријархалним заједницама регулисана саобразно овом или оном економском интересу заједнице и увијек у сагласности са потребама колективног живота и рада.

2. — Кад је ријеч о другој групи питања, оној везаној за својину на покретним стварима, за економску науку су од првенственог интереса односи у вези са сточарством. Као што је познато, то је веома стара, једна од најстаријих грана људске привредне дјелатности, дјелатност тако рећи својствена и веома карактеристична управо за патријархалне заједнице. Потребне у вези са сточарством увелико су диктирале и сам њихов земљишни режим, како с обзиром на својинаско право тако и с обзиром на начин искоришћавања земљишта. За испашу бројних стада стоке биле су потребне заједничке шуме и пашњаци, па је било нужно чак и регулисање мноштва питања у вези са обдјелавањем приватних земљишних баштина. Већ нам је познато, на примјер, мноштво облика тзв. потесног режима, веома различитих у разним крајевима, али увијек мотивисаних потребама сточарства. Безброј других имовинских односа скопчан је са сточним испашама и правима на пашњаке и планине, на кресање листа и водопоје, обичајима у вези са супашењем, заједничком мужом и торењем, разним облицима спрега радне стоке итд. Но, ни овдје нијесу у питању само друштвени односи у ужем смислу, већ и чисто економска, производна страна сточарства, која не пружа мање већ ваљда и веће обиље економско-истраживачког материјала него она земљишна,

ратарска. Као што би се могао изградити читав један систем сточарског права тако би се могла сачинити и читава једна сточарска економија патријархалних заједница.

Од осталих облика својине на покретним стварима од интереса су својина на оружју, оруђима, одјећи, плодовима и слично, а овамо спадају и односи у вези са ловом, риболовом, „закрштањем“ дивљих пчела. Управо у Црној Гори добро је познато како су све до недавно постојали изванредно карактеристични примјери колективног привређивања у рибарству на Скадарском језеру, питање, додуше, прилично обрађено, али сличних примјера у другим областима живота и привређивања било је више.

3. — У трећој групи питања за економију су од понајвећег интереса облици заједничког привређивања, као и организација и подјела рада унутар патријархалних породичних задруга. Што се тиче првог комплекса питања, ма колико нам на први поглед изгледало да су таква питања као моба, супашење, спрег и низ других већ довољно испитана и обрађена, мислим да би даље проучавање у разним крајевима, не само земље у цјелини већ и у разним кућима истих цјелина, какви су, на примјер, поједина стара племена у Црној Гори, уродило много разноврснијим и богатијим налазима и појавама, а да се и не говори о томе како је, у ствари, мало учињено на дубљем научном објашњавању даљег поријекла, карактера и значаја тих разних облика заједничког рада. Није, међутим, мање интересантан ни комплекс питања у вези са организацијом и подјелом рада у задругама. На основу релативно мало материјала, којим је располагао прије једног вијека, Енгелс је готово читав један пасус свог *Поријекла породице, приватне својине и државе* посветио само улози домаћина и домаћице у југословенској патријархалној задрузи, а може се мислити какво обиље грађе, бар мањим дијелом чак још увијек живе, лежи по нашим у првом реду планинским и некад сточарским селима и у сјећањима још увијек живих људи. Само о тој улози домаћина и домаћице, у којој је концентрисана исто толико економија колико и социологија, етика или право, могла би се написати читав једна студија. Ту су, међутим, и многа друга питања, почев од оних о подјели рада између људи и жена, дјецe и старца (да, и дјецe и старца, јер су и они зарађивали, а на селима још увијек зарађују, најразличитијим пословима газдинства, хљеб свој, што такође представља нимало неинтересантно питање), па преко мноштва врста и начина задружног рада, све до њиховог вредновања и друштвене цијене, гдје се већ тако интимно сажимају економика и етика. У миру је добар косац у селу исто тако имао лијепо углед као што га је у рату имао добар јунак у братству.

4. — Насљедни односи су такође једна од битних економских и правних карактеристика патријархалног друштва. Они су чак један од критеријума за обиљежавање развојних ступњева најстаријих људских заједница, а највећи преломни моменат у тој области, прелаз насљедног права са рода на дјецу покојника, истовремено обиљежава и једну од најважнијих прекретница у развоју људског друштва уопште. Као што

је познато, управо економски моменат и био је одлучујући за тај, тако значајни преокрет. Патријархалне заједнице југословенских народа и народности пружају право обиље разноврсности ових односа, од једног краја земље до другог и почев од оних најстаријег типа па све до савременог униформног законског регулисања. Иако су и ови односи умногоме већ проучени, те би се већ могла направити прилично богата инвентаризација научне литературе и научних резултата, ипак сам увјерен да би управо таква једна, да опет употријебим ту сувопарну ријеч, инвентаризација открила и масу празнина, односно питања која су још увијек без правог одговора.

И у овој области економију највише интересују односи у вези са земљиштем, односно, што је готово исто, са непокретностима уопште. Насљедни односи су, као што је познато, у разним крајевима Југославије у релативно новијим временима били прилично различити, а вјероватно је да су се, идући даље у прошлост, те разлике губиле, што значи да су оне настајале из различитих услова живота и рада, које би ваљало утврдити и њихов значај оцијенити. Управо црногорско обичајно право, чак и далеко прије Богишићевог *Опшићег имовинског законика*, садржи веома интересантну грађу за научну обраду и овог комплекса питања. Нарочито су при том интересантна питање односа мушкараца и жена у области насљедног права и питање насљедног права оних који излазе из задруге, али и мноштво других питања.

Нијесу, међутим, ни за економију неинтересантни ни насљедни односи у вези са покретном имовином, особито појединим њеним саставним дјеловима. Тамо, на примјер, спада питање насљеђивања покојниковог оружја и других за њега у животу претежно везаних објеката, као што су поједини дјелови одјеће или, у неким крајевима, радног оруђа, затим коњ и слично. Ваљало би, на примјер, испитати и то колико је обичај сахрањивања заједно са покојником извјесних дјелова његове опреме заостатак из времена кад је то сахрањивање обухватало све његове важније ствари и било посљедица религиозних назора. Или, кажимо поводом тога, од када датира и чиме је мотивисано одвојено сахрањивања мужа и жене, односно мушких и женских чланова куће у извјесним крајевима.

5. — Многи наши етнографи и антрополози, почев од оних најстаријих, обраћали су пажњу и на мјесто, односно положај, облик и величину насеља. Као што је познато, Цвијићева школа је то питање редовно постављала у свим проучавањима, а у новије вријеме Сретен Вукосављевић му је посветио читав један дио свог система проучавања сељачког друштва. Но, ипак се ни за тај проблем не би могло казати не само да је са економске стране потпуно испитан и изучен већ ни то да је у свима крајевима земље и постављан. Он, међутим, садржи читав комплекс питања, као што су, на примјер, она о положају насеља у односу на планине односно сточне испаше, с једне, или и воде, с друге стране, о мањем или већем груписању односно растурености кућа, о положају њива, на једној, и ливада, на другој страни, о мјесту стаја за стоку, о начину подјеле њива и ливада при диоби породичних задруга, о начину и облику изградње стамбених и привредних зграда и мноштво

других. Треба рећи да је за извјесне крајеве, понајвише захваљујући Цвијићевој школи, о овим питањима прикупљено мноштво грађе, па су она великим дијелом и ваљано обрађена, али, прво, сам Цвијић је изрично истицао да економске појаве као такве нијесу предмет антропогеографије, па ни испитивања његова и његових бројних ученика нијесу вршена директно са гледишта економије, а друго, многи крајеви су и са тог, првенствено антропогеографског и етнографског становишта, још увијек неиспитани. Осим тога, оно што је и овдје најважније, науци предстоји једно историјскоматеријалистичко синтетизовање, класификовање и уопштавање читаве те већ сада огромне грађе, у првом реду с обзиром на поједине фазе у развоју патријархалних заједница, чије облике налазимо у више друштвеноекономских формација, али чије су карактеристике, наравно, током дугих времена, биле подложне многим, па и крупним промјенама.

6. — Иако то не представља један одређен посебан предмет економске науке у овој области, можда понајвећи значај за њу има оно недефинисано мноштво појава и односа који представљају предмет истраживања других наука, али у којима економски фактор, има мању или већу, па и одлучујућу улогу. Такве су појаве и односи, на примјер, у области брака и породице, пријатељства и кумства, морала и религије, права и обавеза. На први поглед чисто етичког, религиозног или правног карактера, многа схватања и појаве спољног свијета у ствари имају своју, мање или више снажну, економску позадину, коју могу освијетлити само дубља, на живој и стваралачкој примјени историјскоматеријалистичког метода заснована проучавања. При томе овдје треба посебно имати у виду опасност од механистичко-материјалистичког и симплифистичког тумачења стварности, које све појаве своди на непосредне последице овог или оног материјалног фактора односно интереса, а пренебрегава сву сложеност друштвеног живота и појава, чак и у тим релативно простим облицима. Животворно владање дијалектичким материјализмом овдје је исто тако неопходно као и у ма којој другој области научног истраживања.

III

Осврћући се сада, такође укратко, на онај други дио задатка овог симпозијума, на *метод* проучавања патријархалних заједница, мислим да о томе посебно са гледишта овог реферата има мало шта да се каже. Ради се, наиме, о томе да и нема неких специфичних методолошких поступака адекватних посебно за изучавање економске стране живота патријархалних заједница, поступака, дакле, друкчијих од оних који се примјењују у изучавању тих заједница уопште. Док у области предмета проучавања економска наука има своја посебна интересовања, па било да су она везана искључиво за њу, што, додуше, строго говорећи, може бити само изузетно, било, оно што је и правило, да су ова само друкчији аспекти, друкчије тачке гледишта или можда само у јачој мјери изражена интересовања, дотле у примјени самих метода сазнавања нема раз-

лика. Другим ријечима, сви методи којима се друштвене науке служе у проучавању патријархалних заједница, па и прошлости уопште, адекватни су и за то да нам пруже сазнања о економској страни њиховог живота. Мислим зато да на једном научном скупу овако високог нивоа, на коме има велики број учесника који су дали тако ваљане резултате у области која нас и данас овдје интересује, моја методолошка интервенција и неће уродити ничим новим и непознатим. Ово утолико прије што већ на овоме скупу имамо неколико методолошких реферата наших врло познатих научних истраживача ове материје. Имајући то у виду, ограничићу се на то да укажем, не толико, строго говорећи, на научне методе наших будућих истраживања колико на главне групе извора у којима се можемо надати да пронађемо одговоре или бар неке индиције за одговоре на питања која нас интересују. Морам при том признати да су и та указивања ипак вршена имајући првенствено у виду економско-научни интерес.

Међутим, прије него што бих се укратко осврнуо на неколике групе тих извора, сматрам за потребно рећи да никакво методолошко разврставање, никакво груписање метода и извора сазнања, као уосталом ни предмета сазнања, не би требало да нас одведе на пут њихове круте, одјелите, схоластичке примјене у пракси. У ствари је увијек најбољи онај метод или скуп поступака који нас у највећем степену приближава истини. Сасвим је, наравно, споредно којим путем ћемо доћи, којим се све изворима сазнавања користити да утврдимо истину која нас интересује. Чак и сама тзв. „интуиција” правог научника, којој се може захвалити за многа научна открића, у ствари је резултат његовог претходно нагомиланог, ма и несвјесног фонда знања, које његов знатижељни ум упућује тамо гдје једино и може бити истина.

Ограничавајући се сада, ипак, само на економску страну, мислим да би се, бар главни, извори нашега сазнања о патријархалним заједницама код нас могли груписати овако:

- старо законодавство, судске одлуке и други писани извори,
- заостаци патријархалног живота и односа у данашњој стварности,
- свједочанства и сјећања живих о казивањима наших предака,
- заостаци патријархалног у говорним ријечима и изразима,
- ретроспективно и компаративно закључивање (или бар постављање хипотеза) о непознатом на основу познатог.

1. — Научно најсигурнији су, несумњиво, извори из оне прве групе. Из законодавства се јасно види како је нешто било правно регулисано, а бар је оправдано претпоставити да је то било спроведено и у практичном животу. С друге стране, ова група извора код нас и није тако сиромашна, јер су ту, поред Душановог законика, Винодолског закона и других, многе хрисовуље средњовјековних владара, статути средњовјековних градова, трговински уговори са Дубровчанима, Млечанима и другим, а из релативно новијег периода, поред законодавних аката, и тзв. сентенције и други писани извори. Ови посљедњи акти, иако по настанку новији, у ствари нам казују и о даљој прошлости, јер,

на примјер, сентенције по правилу не доносе неки нови ред, већ утврђују односе какви су били, и то и у најдаљој знаној прошлости, а чак и које их наново регулишу у њима се готово увијек износи стање какво је било и разлози зашто се оно мијења. У оним старијим актима, нарочито у Душановом законнику, већ се директно регулишу многи економски односи, а нарочито они између феудалних господара земље и њених стварних обрађивача, кметова, без обзира на то како се они у ком документу називају. Но, као што знамо, тамо има прописа и о занатима, трговини, рудницима, путевима, правима и дужностима жупа, села, режиму око испаша односно положају Влаха и Арбанаса. Од преко 200 чланова Душановог законика, на примјер, може се рећи да већина на овај или онај начин регулише управо економске односе. Пошто се ту, у ствари, ради о класном, феудалном законодавству, разумије се да се и односи регулишу у интересу владајућих слојева, али се на извјестан, посредан начин из тих аката могу реконструисати и тежње најширих, експлоатисаних слојева. Ако се, на примјер, законом забрањују сељачке скупштине или пребјегавање кметова са једног феуда на други или бабунска, тј. богумилска егалитарска јерес, онда, наравно, с правом закључујемо да су забрањивани акти незадовољства и протеста и стварно долазили до израза. Напоменимо, најзад, бар то да ни остале, наоко мало значајне изворе ове врсте, као што су разни записи по књигама, зидовима, пећинама и слично, не би требало потцјењивати.

2. — У колико је једно друштво развијеније, индустријски, цивилизационо, урбанизационо поодмаклије, у толико у њему има мање сачуваних заостатака прошлости. То важи не само за земље и народе у цјелини већ исто тако и за њихове мање дјелове. У нашој земљи, с обзиром на различиту политичку и привредну историју разних крајева, чији је израз и различит ниво општега развитка, прилично су изразите и разлике у односу на наше питање. Но, и уопште се може рећи да нам ова група извора сазнања о старим друштвеним заједницама може да каже више, па и много више него већини других земаља у Европи. Узгред буди речено, отуда и наша дужност да и науци о патријархалним друштвима уопште дамо више. Одиста, у многим крајевима наше земље, нарочито крајевима планинским и сточарским, заосталијим и неурбанизованим, све до најновијих времена су се били сачували многи заостаци старих уредаба и старих односа. Па, и уколико се у стварности нијесу сачували до данас, били су живи током прошлог вијека, па и у првим деценијама овога, да би нашли мјеста у нашим литературама, у најширем смислу, из тога времена. Гледано са економске стране, ту се опет ради нарочито о разним облицима колективне својине, колективног рада и привређивања, заједничке потрошње, принципа економске једнакости, у једном широком и разноврсном смислу. Као што тачно и лијепо каже Сретен Вукосављевић, „ниједна промена у облицима земљишних својина није била таква да је оно старо nestало сасвим, да је оно ново што је дошло потпуно истисло оно старо. Због тога у данашњем уобличењу земљишне својине, и приватне и колективне, има много елемената од свега што је бивало у ранијим временима. Оно што је заостало од ста-

рога сада је у непотпуном облику, и нејасно, и преплетено ново и старо; измешано једно са другим оно што је бивало у једно време и оно што је бивало у неко друго време”.³ Комуни и катунски живот у Црној Гори, сточарски режими на македонским планинама, породична задруга и њени многострани унутрашњи односи у многим крајевима — само су најизразитији примјери наших сазнања из ове групе њихових извора. Али, ријеч није само о тим крупним друштвеним појавама, које су, уосталом, и као извори већ досад прилично коришћени, већ о оном недефинисаном мноштву ситнијих свакодневних појава и обичаја из сеоског народног живота, који нас понекад неодољиво и убједљиво подсећају на далеку прошлост и сасвим друкчије друштвене и привредне односе међу људима.

3. — Нарочито до другог свјетског рата, који је увишестручио број оних жртава које иначе односи природна смрт међу старијим људима, било је у извјесним нашим крајевима, у Црној Гори на примјер, тако рећи у сваком селу, стараца и старица који су знали исто толико вјеродостојно колико и живо казивати о свима збивањима и односима у прошлости, не само њиховог села или братства већ и читавог племена. Међу тим њиховим казивањима она економског значаја и карактера била су и најодређенија и најпоузданија, из простог разлога што се односе на најпрече потребе и интересе људског живота, а и зато што су се односи у тој области мијењали веома споро и трајали, у основи исти, не само деценијама но и вјековима. Сада су ти извори увелико пресахли, али смо ипак још у времену кад можемо користити бар њихове преостале танке жице, но и за то је, тако рећи, дванаести час. Посебно бих нагласио да смо и досад премало користили оне, бар за економску страну патријархалног живота тако богате изворе сазнања које нам могу пружити женски извјештачи, посебно о великој групи тзв. женских радова и о потрошном дијелу задружне економике уопште. Са гледишта овог извора проучавање економске стране живота патријархалних заједница има и ту добру страну што се, по природи ствари, на једном мјесту добијени подаци могу многоструко провјеравати и употпуњавати код других.

4. — Говорни језик је, као што знамо, драгоцен извор за многе науке, а за проучавање у овој области чак и понајдрагоцјенији. Њиме се изражавају све оне многобројне и разноврсне ствари, појаве и односи, заједно са мноштвом њихових нијанси, који постоје и у самој стварности. На жалост, као што су пролазне саме те ствари, појаве и односи тако је пролазан и сам језик којим се оне изражавају. Зато са нестанком првих умногоне нестане и други. Кажемо, ипак, у м н о г о м е, зато што се у језику бар извјестан дио стварности конзервира дуже него она сама, тако да нам данашњи називи за многе већ ишчезле елементе стварног живота указују на њихово негдашње постојање. Није то увијек директно, ни потпуно, ни дословно оно исто, већ често ближа или даља, мање или више важна индиција, која, можда, тек у склопу осталих зна-

³ *Историја сељачког друштва*, I, стр. 2.

ња или и само индиција може са већим степеном извјесности да буде искоришћена. Ту се, наравно, никаква детаљна правила и не могу поставити, већ све увелико зависи од самог истраживача, његовог претходног искуства о објекту који истражује и његове способности за извођење тачних закључака и из наоко ситних указатеља. За проучавање економске стране живота патријархалних заједница велик значај имају нарочито ријечи и изрази у вези са разним земљорадничким и сточарским пословима, али не мали и у области топономастике. Не би се, на примјер, очекивало да у једној планинској Пиви још увијек постоји локалитет под називом (*Ерцегови*) *виногради*, а недалеко од њега и читава стара села и под садашњим именима *Седлари* и *Ковачи*. Таквих топографских имена која упућују на негдашњи привредни живот има у Пиви много, а вјероватно је тако и у другим старим црногорским племенима. Извјесна проучавања у том правцу у Пиви су и започета, а мислим да би их ваљало и шире засновати.

5. — Кад је, најзад, ријеч о оној посљедњој групи, ту се, очевидно, не ради ни о каквим посебним, тако рећи материјалним изворима, већ прије о логичкој методолошкој комбинацији разних извора у циљу да се дође до истине о предмету истраживања. При том су ту, у самој основи, два метода: или се на основу онога што је о нечем као извјесно познато у његовој садашњости односно ближој прошлости, имајући у виду неминовност кретања, развијања свих појава и односа, и идући ретроспективно, доноси закључак о томе како је било у прошлости, односно даљој прошлости; или се на основу онога што нам је као извјесно познато на једном мјесту, имајући у виду мањи или већи степен сличности услова за настанак и развој једне појаве, а овдје, по правилу, и уз примјену других показатеља, доноси закључак о томе шта је било на другом мјесту. Све су то, наравно, стари методи, а могућа је и њихова различита комбинација. Треба, можда, истакнути само то да су ови методи у толико потребнији у колико се ради о удаљенијој прошлости, гдје нам непосредни извори све већма недостају, а за сасвим далеку прошлост ови су методи и неопходни. Они су такође веома погодни и за апстракцију и генерализацију закључака, уз услов да се примјењују веома обазриво. По самој природи ових поступака, најзад, они су најпримјенљивији код истраживања крупних друштвено-економских појава и односа.

OBREN BLAGOJEVIĆ

ECONOMICAL ASPECT OF STUDIES OF PATRIARCH COMMUNITIES

S u m m a r y

As an object of economical science, patriarch communities are interesting, before all, for the economical history of this or that nation or country, for the simple reason that they are one of their economical past phases. But these communities represent for the economical science a great interest also from its territorial aspect, in other words they are in-

teresting for the political economy. As an empiric science, the political economy has come to its conclusions on basis of studying and generalisation of a great mass of concrete material from various periods of development of human society. Since it is not just the science about the existing production relations but also about those which replaced each other in the past, it is understandable that such investigations cannot help attracting its attention.

Economical side of life of patriarch communities, however, is so tightly linked with other manifestations of their social life that so called interdisciplinary approach of studying is quite necessary here. Due to the fact that our nations and nationalities, because of particular historical conditions and occasions they lived in, preserved patriarch relations for longer period than the majority of European peoples, these investigations are of particular, increased interest, for the world science, what makes the tasks of our scientists in this field even more important.

From the aspect of economical science, as the *objects* of investigations inside of patriarch communities, primary importance belongs to: relations in the area of land property, relations in scope of the movable property, especially in cattle breeding, working relations, and in their scope again especially various forms of common work and production, hereditary relations, place, form and size of the settlement, and the influence of economical factor in the area of other relations: marital and family ones, etic and religious, legal and others.

Concerning the *method* of investigation of economy of patriarch communities, it can be stated that there are no actually some specific procedures and ways which are adequate to particularly these investigations, i.e. which would be different from those applied in investigations of these communities in general. Nevertheless, taking care primarily about their economical side, we could point out the following, at least most important, groups of origins of our knowledge in this area. Primarily there is ancient legislation, courts' i.e. decision of the arbitrations and other written origins. Besides these, there are the relicts of patriarch way of life and relationships, still existing in nowadays' reality. Testimonies and memories of alive people on narrations of our ancestors, although they are, because of suffering during the Second World War, considerably dried out origin, can still be used today. Very important origin are the relicts of patriarch in speaking words and phrases. Finally, there is here, as an general method, the possibility of retrospective that is comparative making of conclusions, or at least the establishment of scientific presumptions about the unknown on basis of known data.